

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 2023, t. 8, nr 2
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2023.08.63

Mikołaj Materne*
Karolina Sołtys**

**v Ogólnopolska Konferencja
Naukowa *Od Korczaka do Kulmowej.*
Dziecko i „język wczesnej edukacji”
na Uniwersytecie Szczecińskim
i warsztaty plastyczne dla dzieci
w Niepublicznej Szkole Plastycznej
„Ars Atelier”**

* Mikołaj Materne (ORCID: 0000-0002-7963-6671) – dr, adiunkt w Instytucie Pedagogiki na Uniwersytecie Szczecińskim; kontakt: miko-laj.materne@usz.edu.pl.

** Karolina Sołtys (ORCID: 0009-0001-4268-5664) – studentka w Instytucie Pedagogiki na Uniwersytecie Szczecińskim.

Szukaj własnej drogi. Poznaj siebie, zanim zechcesz dzieci poznać. Zдай sobie sprawę z tego, do czego sam jesteś zdolny, zanim dzieciom poczniesz wykreślać zakres praw i obowiązków. Ze wszystkich sam jesteś dzieckiem, które musisz poznać, wychować i wykształcić przede wszystkim.

Janusz Korczak

Ciekawość, chęć zrozumienia świata motywuje człowieka do poszukiwań i odkryć. Nauka, literatura, film, sztuka są nośnikami idei, sposobem komunikacji, inspiracji i wymiany myśli. Rozmawiając ze sobą, tworzymy okazję do zapładniania umysłu i tworzenia innowacji. Konferencja jest właśnie szansą poznania i kształcenia samego siebie. 23 i 24 marca 2023 r. Katedra Wczesnej Edukacji działająca w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego była organizatorem ważnej i wartościowej konferencji, która adresowana była do pedagogów, psychologów, literaturoznawców, językoznawców, socjologów, oraz wszystkich zainteresowanych pedagogiką dziecka i pedagogiką wczesnej edukacji. Konferencja była dofinansowana przez Ministerstwo Edukacji i Nauki w ramach programu DOSKONAŁA NAUKA. Wśród 65 prelegentów znalazły się takie nazwiska jak: prof. Jan Miodek, prof. Zbyszko Melosik, prof. dr hab. Agnieszka Cybal-Michalska, prof. dr hab. Agnieszka Gromkowska-Melosik, dr hab. Kinga Flaga-Gieruszyńska, prof. US, dr hab. Anna Murawska, prof. US, prof. dr hab. Katarzyna Krasoń, dr hab. Urszula Szuścik, dr hab. Kinga Kuszak, prof. UAM, dr hab. Jolanta Andrzejewska, prof. UMCS, dr hab. Irena Ramik-Mażewska prof. US.

Celem konferencji było nawiązanie dyskursu w zakresie aksjologiczno-kulturowego „języka wczesnej edukacji” z obszaru edukacji językowej, matematyczno-informa-

tycznej, społeczno-przyrodniczej, artystycznej, fizycznej i zdrowotnej. Obradom towarzyszyło wiele imprez towarzyszących. Willa Lentza była miejscem spotkania i wykładu prof. Jana Miodka z cyklu Szczecin Humanistyczny. Uczestnicy mieli też okazję zwiedzać szczecińską Filharmonię im. Mieczysława Karłowicza, a także Laboratorium Neuronauki Poznawczej prowadzone przez prof. dr hab. Kesrę Nermenda. Konferencji towarzyszyły również warsztaty metodyczne dla nauczycieli oraz lekcja pokazowa w Szkole Podstawowej nr 11 im. UNICEF-u.

Patronat nad konferencją objęło Ministerstwo Edukacji i Nauki, Komitet Nauk Pedagogicznych PAN, JM Rektor Uniwersytetu Szczecińskiego, prof. dr hab. Waldemar Tarczyński, Prezydent Miasta Szczecin Piotr Krzystek. Medialny patronat objęło Centrum Edukacji Medialnej i Interaktywności US.

Joanna Kulmowa urodziła się 25 marca 1928 r., zmarła 17 czerwca 2018 r. Czas konferencji przypadł na dziewięćdziesiątą piątą rocznicę urodzin poetki. W 2023 r. mija sto lat od wydania powieści Janusza Korczaka, *Król Maciuś Pierwszy*. Dr hab. Urszula Chęcińska, profesor Uniwersytetu Szczecińskiego pomysłodawczyni i główna organizatorka konferencji pisała: „Wybór Korczaka i Kulmowej, mistrzów słowa i dialogu pedagogicznego, nie jest przypadkowy. Janusz Korczak, walcząc o równe prawa dla dziecka, wprowadził nowy język do literatury dla dzieci. Joanna Kulmowa, wzorem Korczaka, uczyniła dyskurs wychowawczy dyskursem literackim. Oboje odwrócili porządek komunikacji między dzieckiem i dorosłym, powierzając dziecku i jego językowi główną rolę w odrodzeniu duchowym człowieka”.

Literacka twórczość Janusza Korczaka i Joanny Kulmowej zacieka i inspiruje kolejne pokolenia. Symbolika i język nawiązuje do pełnego fantazji świata dzieci, dając radość.

Wiersze Kulmowej były również inspiracją do przeprowadzenia warsztatów plastycznych dla dzieci, których efekty można było podziwiać na towarzyszącej konferencji wystawie pt. *Odwracanie kota ogonem*¹

Zajęcie ulubione:
Odwracanie kota ogonem.
Aż się palę do takiej roboty
I dlatego mam cztery koty.

I gdy znudzi mnie wszelka praca
To odwracam, odwracam, odwracam...
Joanna Kulmowa

Działalność plastyczna dziecka w wieku wczesnoszkolnym to przede wszystkim dobra zabawa. Mały artysta zanurzony w otchłani swojego obrazu jest tak bardzo skupiony na własnej idei, że otaczający go świat zatrzymuje się. Nie istotna jest to poprawność mimetyczna czy rygor warsztatu. Dziecko w danej chwili staje się prawdziwym twórcą, który poszukuje i stwarza nowe, własne symbole, znane tylko jemu. Być artystą to czuć wolność. Cecha ta tak bardzo pożądana przez zawodowych twórców jest czymś zupełnie naturalnym dla dziecka.

Poeci, malarze, kompozytorzy stykają się z czułą materią świata budując z niej uporządkowane, harmonijne układy. Redukują często wielość, rozproszenie do prostej formuły. Jest to kod, który stanowi zapis złożonych myśli i przeżyć. Słuchając muzyki, czytając wiersze stajemy się odbiorcami, którzy odkodowują tę prostą formułę, rozwijamy ją przez pryzmat swoich doświadczeń i doznajemy mistycznego przeżycia, komunikacji z nadrzędną prawdą. Trzeba niezwykłego talentu, aby te złożoności sformułować w postaci plam, dźwięków czy słów. Poeta czy malarz ma myśli wolne, nieskrępowane, buja w obłokach, marzy.

¹ J. Kulmowa, *Co piszczy w trawie i inne wiersze*, il. J. Karłowska, Poznań 2018.

Poezja Joanny Kulmowej stanowi również taki kod, składający się z prostych zdań, rytmów słów i rymów. Co ciekawe artysta czytający wiersz, jak również malujący na jego podstawie obraz jest jednocześnie osobą dekodującą i kodującą komunikat w postaci innowacyjnego dzieła. Ta ciekawa zależność była inspiracją do przeprowadzenia warsztatów z odbiorcą oraz artystą specyficznym – dzieckiem. Warsztaty odbyły się w Niepublicznej Szkole Plastycznej Ars Atelier w Szczecinie w styczniu i lutym 2023 r.

Koncepcja zajęć, metodyka

Plastyczna ekspresja dzieci w wieku wczesnoszkolnym charakteryzuje się niezwykłą swobodą twórczą, to czas, w którym prym wiedzie idea oraz subiektywna koncepcja świata. Dziecko w tym okresie chętnie i bujnie wypowiada się plastycznie. Rysuje to, co wie – na podstawie tego, co wcześniej zaobserwowało, bez świadomości ograniczeń technicznych. Wyraźne są tu podobieństwa do sztuki człowieka pierwotnego, a także do sztuki ludowej. Zredukowana forma, uproszczone kształty sformułowane w naturalny sposób świadczą o szczerości, a także potencjale pierwotnej wyobraźni zarówno twórcy prehistorycznego jak i dziecka². Lapidarność przekazu wiąże się też z jego symbolicznym znaczeniem. Najstarsze, wyryte w skale proste rysunki pochodzące z okresu neolitu oprócz tego, że posiadały dla tworzących je społeczeństw ważne znaczenie symboliczne, religijne i kulturowe, stanowiły również opowieść o życiu i codzienności. W pracach artystów zakodowanych jest wiele marzeń, opowieści, wydarzeń sformułowanych w postaci niedosłownych, skrótowych, często podświadomych znaków. Symbol graficzny jest uproszczonym środkiem stylistycznym, który może posiadać wiele znaczeń. Jak pisał

2 W. Lam, *Sztuka dziecka*, Warszawa 1960, s. 17.

Adrian Frutiger: „Symbolika w obrazie jest treścią nie wypowiedzianą do końca, jest pośrednikiem między rozpoznawalnym światem realnym a mistycznym, niewidzialnym światem religii, filozofii czy magii. Dosięga zarówno świadomego rozumienia jak i podświadomości. Można zatem powiedzieć, że artysta, czy też rzemieślnik artystyczny, jest rzeczywiście pośrednikiem między dwoma światami – widzialnym i niewidzialnym”³. Również dziecięcy, nieskrępowany umysł jest w stanie stworzyć symbole, które są niezwykle, oryginalnymi formami komunikatów.

Twórczość małego artysty stymulowana jest wieloma bodźcami, wpływ mają na nią codzienne doświadczenia zmysłowe, emocjonalne, a co za tym idzie obejrzone ilustracje, bajki czy filmy. Ogrom takich atrakcyjnych przekazów sformułowanych przez dorosłego człowieka dostarczanych jest poprzez telewizję, internet, media społecznościowe. W sposób oczywisty wpływa to na tematykę i stylistykę prac plastycznych dziecka redukując ich oryginalność i indywidualizm. Jest to sytuacja, której nie można całkowicie wykluczyć, można jednak znacznie zredukować poprzez świadome działanie. Istotna jest tu zatem postawa nauczyciela. Nie jego rolą jest narzucanie własnych wyobrażeń czy poprawianie prac. Rolą nauczyciela jest mobilizowanie do naturalnej i indywidualnej wypowiedzi. Kluczową metodą sprzyjającą takiemu działaniu jest opisana przez Ryszarda Więckowskiego strategia percepcyjno-innowacyjna⁴. Jej istotą jest stworzenie warunków do tworzenia przez dziecko nowych wartości (innowacji). Wychowawca planuje lekcję, inspiruje i zaskakuje nowymi sytuacjami. Uczeń zdobywa wiedzę poprzez zadawanie pytań oraz wyjaśnienia edukatora. Zmotywowany dokonuje transgresji poza dostarczone mu informacje oraz dokonuje własnych odkryć, nowych zależności, pojęć i rzeczy.

3 A. Frutiger, *Człowiek i jego znaki*, Warszawa 2005, s. 189.

4 R. Więckowski, *Pedagogika wczesnoszkolna*, Warszawa 1993.

Zasadniczą rolą nauczyciela jest więc tworzenie sprzyjających warunków do uczenia się. Czyni się to poprzez zastosowanie metod podających i aktywizujących takich jak rozmowa dydaktyczna, pogadanka, eksperyment, prezentacja, zaciekawienie, przekształcenie (manipulacja). Dziecko uczy się więc poprzez przeżywanie i działanie praktyczne.

Wartość dydaktyczna literatury, poezji jest bezdyskusyjna. W świecie przesiąkniętym komunikatem obrazowym czytanie czy recytowanie wierszy jest również cennym narzędziem rozwijającym wyobraźnię. Co ciekawe dzieci wykazują duże zainteresowanie czytaniem przez nauczyciela fragmentami książki. Wsłuchiwanie się w tekst stymuluje wyobrażenia co sprzyja powstawaniu innowacji.

Celem warsztatów przeprowadzonych w Niepublicznej Szkole plastycznej Ars Atelier w Szczecinie było stworzenie dzieciom przestrzeni do ich indywidualnej i spontanicznej wypowiedzi plastycznej inspirowanej wierszami. To bardzo powszechny sposób prowadzenia zajęć szkolnych, który ugruntowany jest również treścią podstawy programowej dla edukacji wczesnoszkolnej. W zakresie osiągnięć działalności ekspresji twórczej uczniów „ilustruje sceny i sytuacje (realne i fantastyczne inspirowane wyobraźnią, baśnią, opowiadaniem i muzyką”⁵.

Koncepcja przeprowadzonych warsztatów wyszła jednak poza ramy ilustrowania na rzecz interpretowania wierszy, a jego istotą była obserwacja możliwości tworzenia przenośni, plastycznych metafor i graficznych symboli przez dzieci.

Niepubliczna Szkoła Plastyczna Ars Atelier jest placówką kształcenia ustawicznego w formach pozaszkolnych działającą nieprzerwanie od 2005 r. Szkoła prowadzi akredytowane przez Kuratorium Oświaty warsztaty plastyczne dla grup uczniów w różnym wieku. Oprócz całorocznych

5 Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła podstawowa. Plastyka, s. 30, <http://www.reformaedukacji.men.gov.pl>, dostęp: 05.02.2018.

zajęć podejmowane są również okazjonalne warsztaty w tym warsztaty dla dzieci najmłodszych w wieku od 6 lat. Placówka nawiązała stałą współpracę w zakresie dydaktycznym i eksperymentalnym z Katedrą Wczesnej Edukacji Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego, która odpowiada również za organizację kierunku Edukacja Artystyczna. Współpraca zorientowana jest na szereg projektów i działań metodycznych, warsztatowych. Szkoła jest miejscem wdrażania programów dydaktycznych oraz miejscem praktyk studentów.

Warsztaty plastyczne „Odwracać kota ogonem” odbyły się w kilku grupach w przedziale wiekowym od 6 do 15 lat. Zadanie zostało zrealizowane przez dzieci, które uczestniczyły w zajęciach jednorazowych, zorganizowanych w trakcie roku szkolnego, jak również stałych uczniów szkoły Ars Atelier. Ze względu na szeroki obszar podjętych obserwacji, a także naukowe zainteresowanie młodszym wiekiem szkolnym analizie poddane zostały warsztaty przeprowadzone w przedziale wiekowym od 6 do 11 lat. Prowadzący przygotowali dla każdego uczestnika podobrazia papierowe o formacie 100 × 70 cm. Praca na tak dużej kartce była dla większości dzieci nowością. Wybranie powyższego formatu miało na celu zaintrygowanie grupy i zmobilizowanie do nieskrępowanej przestrzennie pracy, pozwalającej na swobodne malowanie z gestu.

Jako inspirację do prac wybrano trzy wiersze Joanny Kulmowej, których bohaterami są koty: *Kiedy kot jest koci*, *Odwracanie kota ogonem*, *Kotek się bawi*. Uznano, że wiersze te w swojej zabawnej i barwnej formule są łatwe do zrozumienia dla dzieci, doskonale ilustrują również charakter kociego bohatera, a co najważniejsze cieszą małego odbiorcę. Kot chodzi swoimi drogami, to indywidualista. Dzieci lubią koty, a wiersze Joanny Kulmowej ciekawią i inspirują również dziecięcą fantazję.

Do realizacji pracy wybrano technikę gwaszu. Gwaz jest techniką farb wodnych, kryjących, która daje swobodę w mieszaniu kolorów, wyboru ich nasycenia⁶. Technika jest łatwa do wykorzystania z dziećmi, ponieważ pozwala na nieskomplikowane nakładanie farb na kartkę przy pomocy pędzli lub dłoni. Dzieci otrzymały również duże palety do mieszania kolorów, pędzle o szerokościach od 5 do 30 mm. Zadaniem nauczycieli było zainspirowanie dzieci poprzez pogadankę na temat kotów, czynną dyskusję, a także wspólne odczytanie wierszy.

Przebieg zajęć

Warsztaty malarskie zaplanowane zostały na dwie godziny zegarowe. Był to czas przeznaczony na wprowadzenie, część właściwą, czyli działania praktyczne oraz podsumowanie.

Zajęcia rozpoczęły się od przywitania dzieci i zapoznania ich z zasadami obowiązujących w szkole. Dla większości uczestników było to pierwsze spotkanie z prawdziwą pracownią artystyczną. Onieśmienie niektórych dzieci nową sytuacją, oraz rozstaniem na dwie godziny z rodzicami zostało przełamane miłą rozmową o zainteresowaniach dzieci, o ich szkołach i przedszkolach. W celu zapewnienia dzieciom poczucia bezpieczeństwa, mali artyści mogli także zwiedzić całą pracownię, zaglądając nie tylko do sal ale także do rekwizytorni wypełnionej wieloma artystycznymi artefaktami wykorzystywanymi do rozbudzania kreatywności na zajęciach.

Niebagatelne znaczenie w przygotowaniu ciekawych zajęć mają właśnie odpowiednie środki dydaktyczne. Prof. Ryszard Więckowski klasyfikuje środki dydaktyczne dzieląc je na techniczne i konwencjonalne. Techniczne czyli słuchowe, wzrokowe (audycje, filmy, obrazy statyczne, prezentacje komputerowe), konwencjonalne –

6 L.Losos, *Techniki Malarskie*, Warszawa 1991, s. 52.

czyli podręczniki, pomoce graficzne, modele, okazy naturalne⁷. Są to środki, które pozwalają na poznanie polisensoryczne. Dziecko, które dostaje przedmiot do ręki ma możliwość własnego eksperymentowania, manipulowania, przetwarzania danego obiektu. Może nie tylko stworzyć wyobrażenie za pomocą zmysłu wzroku, ale również zaangażować: dotyk, słuch, węch i smak. Są to jednak środki pobudzające percepcję ucznia, ale w sposób bierny. Do środków aktywizujących z pewnością zaliczyć można różnego rodzaju narzędzia plastyczne, techniczne, programy komputerowe, gry planszowe a także materiały – papier, drewno, masy plastyczne, tworzywa sztuczne, metal lub inne ciekawe materię. W tym przypadku dzieciom udostępnione były odpowiednie farby, dające możliwość manipulowania nimi na papierowym podobrazu – zarówno narzędziami, jak i dłońmi.

Istotnym i zasadniczym elementem stymulującym proces kształcenia jest miejsce. Można stwierdzić, że przestrzeń w znaczeniu proksemicznym jest podstawowym środkiem dydaktycznym⁸. Sala przeznaczona do zajęć jest obszernym pomieszczeniem (ok. 90m²) mieszczącym 14 wygodnych stanowisk do pracy, regulowane sztalugi i rysownice. Wielkie okna są podstawowym źródłem światła w ciągu dnia, po zmroku zastępuje je system oświetlenia zapewniający światło o temperaturze barwowej zbliżonej do światła dziennego. Na półkach oraz w rekvizytorni znajduje się szereg przydatnych modeli rysunkowych, draperii i artefaktów służących do inspiracji i obserwacji. Wielkie zainteresowanie dzieci wzbudza naturalnej wielkości szkielet człowieka oraz zestaw manekinów, a także stare zabawki, które są również rysunkowymi wzorami. W innej części pracowni znajduje się półka z materiałami plastycznymi, są to kredki drzewne, kredki akwarelowe, pastele suche, pastele olejne, pióra, tusze oraz pojemniki z farbami. To wszystko zwięd-

7 R. Więckowski, *Pedagogika wczesnoszkolna*, s. 242.

8 A. Materne, *Genius loci a samowychowanie estetyczne*, w: *Świat małego dziecka: przestrzeń instytucji, cyberprzestrzeń i inne przestrzenie dzieciństwa*, red. H. Krauze-Sikorska, M. Klichowski, Poznań 2017, s. 49–58.

czone wielkimi bukietami przeróżnych pędzli. Na ścianach wiszą plansze dydaktyczne, a na parapetach stoją żywe, doniczkowe rośliny. Wszystkie te elementy połączone z delikatnym zapachem farb tworzy niepowtarzalny, artystyczny klimat.

Zajęcia rozpoczęły się od rozmowy z dziećmi o kotach. Nauczyciele przygotowali wiele ciekawostek, a dzieci opowiadały o swoich doświadczeniach związanych z tematem. Większość uczestników już na tym etapie była bardzo aktywna, chętnie podejmując dyskusję. Toczyły się rozmowy o charakterze kotów, śmiesznych sytuacjach z ich udziałem. Kluczowym elementem wprowadzenia było krótkie przedstawienie sylwetki Joanny Kulmowej i wspólne odczytanie wierszy. Następnie prowadzący przedstawili zasady obowiązujące podczas pracy w pracowni oraz wytłumaczyli specyfikę poruszania się w wybranej do tego zadania technice malarskiej. Zadanie polegało na namalowaniu skojarzeń, które wynikają z wierszy i wcześniejszych doświadczeń z kotami. Nie chodziło tu o zilustrowanie konkretnej scenki lub przedstawionej w wierszach treści, lecz o jej własną, wolną interpretację. Dzieci miały pełną dowolność, mogły namalować swojego, unikalnego kota, śmieszna sytuację z jego udziałem lub wyobrażenia na temat tego co myśli czy widzi kot. W razie braku chęci odpowiedzi na temat uczestnicy mogli podjąć zupełnie dowolne działanie plastyczne. Większość dzieci rozpoczęła pracę, koncentrując się i skupiając na zadaniu. Tylko dwoje dzieci miało problem z działaniem argumentując to brakiem pomysłu. W takiej sytuacji jeden z nauczycieli dokładnie powtórzył zadanie oraz ponownie podjął dialog o skojarzeniach bez sugerowania dziecku konkretnego rozwiązania. Po ponownym wytłumaczeniu zadania 8-letnia dziewczynka zdecydowała się zmienić obszar swoich zainteresowań na zupełnie dowolny temat, drugie dziecko

rozpoczęło natomiast pracę związaną z kotami. Dopuszczenie możliwości wyboru dowolnego tematu było bardzo istotnym posunięciem – plastyczna zabawa nie może utkwąć w dziecięcej świadomości jako przymus. W ten sposób podkreśla się w małym człowieku poczucie jego autonomicznych wyborów w obszarze działań plastycznych, które w przyszłości zaowocują większą odwagą i pewnością siebie.

Praca na formacie 100 × 70 cm (B1) wywołała u dzieci niebywale zaskoczenie. Mali artyści nieprzyzwyczajeni do tak dużego podobrazia rozpoczęli swoją pracę od wąskich, małych pędzli. Nauczyciele podjęli więc działania i zachęcili uczestników do malowania szerszymi narzędziami, dostosowanymi do wielkości podkładu. Duży pędzel do dużego formatu, zapewnia sprawne, ekspresyjne działanie.

Pewną obawą prowadzących była organizacja czasowa. Zróżnicowanie wieku dzieci mogło powodować nierównomierne tempo pracy, a co za tym idzie rozbić porządku temporalnego całych warsztatów. Założyli, iż młodsze dzieci będą potrzebowały zmiany aktywności po około 20, 30 minutach zajęć. Okazało się jednak, że miejsce, format, farby i niezwykłość sytuacji była tak zajmująca, że nawet najmłodszy uczestnicy utrzymali swoją nieprzerwaną pracę przez ok. 50 minut! Nauczyciele podczas całego czasu pomagali małym artystom w nabieraniu farb, zmianie wody czy czyszczeniu pędzli, reszta prac wykonywana była zupełnie samodzielnie. Dzieci, które skończyły szybciej otrzymywały mniejszą kartkę, na której mogły zrobić mniejszą wersję tematu lub coś zupełnie dowolnego.

Bardzo istotnym i kluczowym elementem takich zajęć jest podsumowanie. To moment w którym podejmowana jest rozmowa o wykonanych obrazach. Dziecko ma wtedy okazję opowiedzieć o swojej pracy. Jest to istotny

etap werbalizacji pracy twórczej. Chęć do wypowiedzi jest przejawem bardzo pozytywnych emocji. Dzieci zazwyczaj w takiej chwili bardzo barwnie i wylewnie opowiadają o swoim dziele snując wizje często wychodzące poza obszar przedstawionego motywu. Nauczyciel powinien również dopuścić możliwość dyskusji innych uczestników na temat prac swoich kolegów. Wypowiedź prowadzącego udzielona na końcu powinna być uznaniem dla wykonanej pracy i włożonego w nią wysiłku małego artysty.

Podsumowanie pracy trwało około 20 minut. Tylko czworo dzieci odmówiło wypowiedzi na temat swojego obrazu. Podczas rozmowy pojawiały się ciekawe interpretacje i skojarzenia co było również doskonałym treningiem twórczego myślenia.

Analiza i wnioski

Zajęcia odbyły się we wcześniej zaplanowanym czasie. Wszystkie dzieci podjęły pracę i ją ukończyły. Wykonano w sumie 34 prace malarskie na formacie B1 w technice gwaszu. Uczestnicy warsztatów wykazali się zaangażowaniem, dwoje dzieci miało trudności z odnalezieniem się w temacie, jedno z nich zrezygnowało z wykonania zadania na rzecz swojej, dowolnej realizacji. Nie odnotowano problemów technicznych związanych z użyciem materiałów i narzędzi. Większość dzieci pracowała w skupieniu przez około 50 minut. Troje dzieci odchodziło od pracy przejawiając znużenie, jednak po rozmowie z nauczycielem wracały do pracy. Wielkie zainteresowanie dzieci, ich zaangażowanie i cierpliwa praca zaowocowały powstaniem wartościowych obrazów. To dowodzi, że udało się stworzyć warunki, które zainspirowały małych artystów do twórczego myślenia i praktycznego działania.

Istotnym celem przeprowadzonych zajęć była próba interpretacji wierszy a także zaobserwowanie

możliwości stosowania plastycznych przenośni, metafor i symboli przez dzieci. Z wszystkich zrealizowanych prac wyłoniono 13 wyróżniających się oryginalnością i całościową aranżacją plastyczną. Aby podsumować realizację celów dokonano analizy wybranych, najbardziej oryginalnych i dopracowanych obrazów. Autorami prac były dzieci w wieku: 6 lat (1 dziewczynka), 7 lat – (1 dziewczynka i jeden chłopiec), 8 lat (2 dziewczynki, 1 chłopiec), 9 lat – (3 dziewczynki), 11 lat – (3 dziewczynki, 1 chłopiec). Interpretację należy tu rozumieć jako sposób odtworzenia utworu literackiego przez pryzmat własnych umiejętności i wiedzy⁹. W przypadku interpretacji graficznej, językiem wypowiedzi nie jest jednak sposób werbalny tylko obrazowy formułujący myśl przy pomocy dzieła plastycznego.

Pojęcie *ilustracja* jest natomiast sformułowaniem odnoszącym się najczęściej do formy graficznej, która jest wyjaśnieniem, unaocznieniem pewnej treści¹⁰. Mimo pozornych podobieństw różnica między pojęciami jest znacząca, pierwsza opiera się na zupełnie subiektywnym, wolnym sposobie wypowiedzi druga zaś na wypowiedzi raczej obiektywnej, wyjaśniającej, obrazującej treść werbalną. Zadanie dzieci polegało więc nie na ścisłym unaocznieniu treści ujętych w wierszach Joanny Kulmowej. Miały one stanowić raczej inspirację do podjęcia własnej, subiektywnej wypowiedzi na temat kotów. Przyglądając się pracy dzieci można było mieć wrażenie, że wiersze owszem zaintrygowały swoją językową barwnością i stanowiły kluczowy czynnik nakierowujący na temat. Jednak dla zanurzonych w pracy małych artystów największą podniecię stanowiła sama postać kota jako zabawnego, miłego i przyjacielskiego stworzenia.

Analiza dziecięcej twórczości opierać się powinna o ocenę dosyć szeroką, uwzględniającą różne etapy pracy. Ocenie nie powinien poddany być zatem sam gotowy

9 Słownik PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/interpretacja;2561831.html>, dostęp: 03.05.2023.

10 Tamże; A. Banach, *O ilustracji*, Kraków 1950; A. Gwadera, *Ilustracja autorska we współczesnych literackich książkach dla dzieci i młodzieży*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media”, 25 (2017) s.

obraz, ale cały proces twórczy, zaczynając od wstępnej rozmowy, towarzyszących emocji, realizacji obrazu, a kończąc na wypowiedzi podsumowującej. Oglądając dziecięce prace widać charakterystyczne dla różnych etapów rozwojowych cechy obrazu. U dzieci młodszych 6–8-letnich do czynienia mamy z charakterystyczną deformacją kształtu, (połączony układ profilowy i frontalny). Tułów zwierzęcia przedstawiony jest jako profil, głowa zaś w sposób czołowy. Kończyny przedstawiane są w sposób uproszczony jako proste kreski, grube lub cienkie. Proporcje sylwetki są albo wydłużone wertykalnie albo horyzontalnie. Jak pisze Stanisław Popek: „To pomieszanie układów podstawowych elementów formy jest wynikiem z jednej strony trudności technicznych, a z drugiej – dowodem na ideoplastyczny model wyrażania swoich wyobrażeń o świecie”¹¹. Kolorystyka stosowana przez dzieci w tym wieku zależna jest od chwilowych stanów emocjonalnych. Jak wskazują badania preferowane barwy używane przez dzieci w wieku ideoplastyki to żółć, zieleń, jasna czerwień, jasny brąz¹². Ciekawie przedstawia się również zagadnienie budowania przestrzeni w obrazie, w którym dominuje układ pasowy. Plany obrazu budowane są z poziomo umieszczonych pasów – ten umieszczony najniżej jest najbliżej planem najbardziej zbliżonym do obserwatora, pasy umieszone wyżej to plany oddalone.

Dzieci starsze 9–11-letnie malują używając większego wachlarza szczegółów, preferencje kolorystyczne raczej nie zmieniają się w stosunku do dzieci młodszych. Planowanie przestrzeni jest tu już jednak bardziej świadome, pojawia się perspektywa kulisowa, polegająca na przysłanianiu się elementów układu (przedmioty, które są bliżej przysłaniają te, które są dalej) oraz tak zwana *naiwna perspektywa linearna*. Jest to sposób budowania wrażenia głębi w obrazie, który polega na stosowaniu pozornych

11 S. Leon Popek, *Psychologia Twórczości plastycznej*, Kraków 2010, s. 272.

12 Tamże, s. 279.

skrótów, wielkości przedmiotów oraz zbiegu linii równoległych w kierunku horyzontu. Często jednak te zasady nie są stosowane w sposób konsekwentny, a skrótów są deformowane.

Najciekawszym aspektem związanym z przeprowadzeniem warsztatów jest analiza warstwy symbolicznej oraz sposobów używania przez dziecko przenośni, graficznych metafor. Według słownika PWN przenośnia (metafora) to „figura stylistyczna występująca zwykle w poezji, oparta na skojarzeniu dwóch zjawisk i przeniesieniu nazwy jednego zjawiska na drugie, np. ‘stalowe nerwy’”¹³ o czym już w swojej *Poetyce* pisał Arystoteles. Jednak do powyższego pojęcia nie można zaliczyć tylko i wyłącznie do zjawisk językowych¹⁴. Metafora wizualna to zjawisko bardzo powszechne w sztukach plastycznych. Używana jest w obrazach, malarskich, graficznych, plakatach. Forma graficzna ma tu stanowić przeniesienie do innego znaczenia, pomagać zwizualizować pojęcia abstrakcyjne w formie fizycznej¹⁵. Tego rodzaju zabieg stylistyczny był chętnie stosowany w sztukach plastycznych przez symbolistów w postaci tak zwanych *permutacji graficznych*, czyli zmiany, przenikania, połączenia formy jednego obrazu z drugi, np. drzewo, którego gałęzie zamieniają się w wyciągnięte ręce. Tego rodzaju przenośnie posiadają niezwykłą wartość symboliczną. Zestawienie poszczególnych elementów obrazu, przenikanie, deformacja to również siła oddziaływania wizualnej metafory. W sztuce dziecka można często zaobserwować tego rodzaju zabiegi. Są one często wykonywane przez dziecko nieintencjonalnie, podświadomie. Niektóre dzieci czasami umieszczają je w przestrzeni obrazu z premedytacją.

Bardzo ciekawa okazała się w tym kontekście analiza trzech obrazów: 7 letniego chłopca, 9 letniej dziewczynki oraz chłopca w wieku 11 lat.

13 Słownik PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/interpretacja;2561831.html>, dostęp: 03.05.2023.

14 G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, Warszawa 1988; P. Barker, *Metafory w psychoterapii*, Gdańsk 2000.

15 E. Walatek, *Ikoniczność a metafora wizualna*, w: *Ikoniczność w języku, literaturze i przekładzie*, red. E. Muskat-Tabakowska, N. Palich, A. Nowakowski, Kraków 2013, s. 153–156.

Ilustracja 1. Praca malarska, autor: Leopold lat 7, format: 100 × 70 cm, technika: gwasz na papierze

Źródło: materiały z warsztatów

Autorem pracy jest 7 letni chłopiec. Obraz jest typowym przykładem dziecięcego schematu charakterystycznego dla okresu ideoplastyki. Postać kota, którego tułów jest umieszczony w pozycji z profilu, głowa w układzie czołowym. Duże oczy, nogi i ogon w postaci uproszczonych form wyrażonych grubym pociągnięciem pędzla. Kompozycja poprowadzona bardzo swobodnie w układzie zamkniętym. Chłopiec od początku zajęć był bardzo aktywny i samodzielny, choć niecierpliwy. Podczas wprowadzenia chętnie zabierał głos. Szczególną uwagę zwrócił na fragment wiersza *Kiedy kot jest koci* w którym

Ilustracja 2. Praca malarska, autor: Ania lat 9, format: 100 × 70 cm, technika: gwasz na papierze

Źródło: materiały z warsztatów

zainteresował się frazą: „Kiedy na widok wróbla oblizuje paszczę [...]”. Zwrócił uwagę na fakt, że koty są świetnymi myśliwymi i czasami polują na ptaki. Według autora to jest właśnie najciekawszy motyw do zobrazowania. Podczas podsumowania również chętnie wypowiadał się o swojej pracy snując opowieści o polującym zwierzęciu. Na obrazie rzeczywiście zaobserwować można formę kota umieszczoną centralnie wśród elementów przypominających ptaki. Pracę tę można zakwalifikować do obrazów symbolicznych, w których metaforą jest zaistniała sytuacja. Niedosłowność przedstawienia potęguje wrażenie

takiej przenośni. Kot unoszący się ponad ziemią może być symbolem szybkości sprawnego myśliwego, a ulotne i ruchliwe ptaki jego niedościgłym marzeniem.

Praca wykonana została przez 9 letnią dziewczynkę. Niezwykle intrygująca forma obrazu wymyka się typowym i dosłownym przedstawieniom tematu. Kompozycja w układzie otwartym, malowana w sposób ekspresyjny. Obraz początkowo tworzony był z przewagą głębokich czerni, jednak podczas rozmowy z nauczycielem mała artystka podjęła decyzję o wprowadzeniu bardziej wyrazistych plam kolorystycznych co widoczne jest szczególnie w koronach drzew. Dziewczynka podczas wprowadzenia nie zabierała głosu a podczas zajęć była skupiona i zamknięta w sobie. W trakcie rozmowy z nauczycielem opisywała swój obraz, utożsamiając go z formą oka. W obrazie tym również dostrzec można wizualną przenośnię. To również jest obraz kota, podany w niebanalny sposób. Wiadomo, że oczy tego futrzaka to bardzo charakterystyczny organ. Koty doskonale widzą w nocy, ich oczy świecą, są piękne, hipnotyzujące. Jednak oko na obrazie Ani nie jest tylko i wyłącznie organem. Stało się ono osobnym bytem, istotą samą w sobie. Zostało przekształcone w autonomiczną osobowość a być może zupełnie nowe stworzenie. Kot dla Ani jest jednym wielkim okiem, idealnym obserwatorem rzeczywistości.

Obraz ten wzbudził wyjątkowe zainteresowanie wśród zwiedzających wystawę będącą pokłosiem przeprowadzonych warsztatów. Jedenastoletni chłopiec namalował kota w nietypowym anturazie. Mamy tu pralkę, z lewej strony obrazu rękę podającą małego kotka zawiązanego w ręcznik, a po prawej stronie nogę, kogoś tajemniczego, schowanego poza kadrem. Chłopiec z uwagą śledził treść recytowanych wierszy, w których ujął motywy „odwracania kota ogonem”. Należy dodać, że potrafił on wyjaśnić co znaczy to powiedzenie. Sposób pracy chłopca

Ilustracja 3. Praca malarska, format 100 × 70, autor: Andrin lat 11, technika: gwasz z suchym pastelem na papierze

Źródło: materiały z warsztatów

był bardzo pewny, długo nie zastanawiał się nad podjęciem działania. Wydaje się, że od początku miał jasną koncepcję, choć niektóre elementy obrazu wydają się być przypadkowe. Podczas rozmowy z nauczycielem przyznał, że jego praca była improwizacyjnym dowcipkowaniem. Przedstawione dzieło posiada ciekawą formę plastyczną, mamy tu kompozycję otwartą, która intryguje widza do zadawania pytań, kolorystykę, w której zapewne nieintencjonalnie skontrastowane zostały ze sobą kolory ciepłe i zimne. Zaobserwować tu można jeszcze jedną charakterystyczną dla prac dzieci w tym wieku cechę. Jest nią opisywana wcześniej, tzw. *naiwna perspektywa linearna*. Oprócz ciekawej formy praca posiada również swoją narrację, którą opowiedział mały twórca. Przedstawiony kot jest wyjątkowym psotnikiem, a nawet złoŹnikiem – lubi być tam gdzie nie powinien. W tej chwili znajduje się na wirującej pralce, która swymi wibracjami wprawia go w zakłopotanie. Ręka trzymająca zwierzę w ręczniku jest zapewne następstwem eksploracji wnętrza pralki. To jednak nie wszystko, jak podkreślił Andrin pralka uległa awarii ale uruchomiona została ponownie kopnięciem przez tajemniczą postać poza kadrem.

Podsumowanie

Sztuka dziecka jest często pełna niespodzianek, a to co w niej najcenniejsze to zabawa. Choć doszukiwanie się ukrytych znaczeń hermeneutycznych jest bardzo ciekawe i może mieć głębokie znaczenie psychologiczne to często forma obrazu budowana jest w prosty dziecienny sposób, bez zadęcia, czy wyrafinowanych intencji.

Niezwykle jest również to, że barwne metafory językowe wierszy Joanny Kulmowej zostają wyjaśnione, zinterpretowane metaforami dziecięcego języka sztuki. Opisywane obrazy były częścią wystawy towarzyszącej

v Konferencji Naukowej „Od Korczaka do Kulmowej. Dziecko i „język wczesnej edukacji”, która odbyła się w Szczecinie w dniach 23–24 kwietnia 2023 r.

Bibliografia

- Barker P., *Metafory w psychoterapii*, Gdańsk 2000.
- Frutiger A., *Człowiek i jego znaki*, Warszawa 2005.
- Krauze-Sikorska H., Klichowski M., *Świat małego dziecka: przestrzeń instytucji, cyberprzestrzeń i inne przestrzenie dzieciństwa*, Poznań 2017.
- Lakoff G., Johnson M., *Metafory w naszym życiu*, Warszawa 1988.
- Lam W., *Sztuka dziecka*, Warszawa 1960.
- Losos L., *Techniki malarskie*, Warszawa 1991.
- Materne A., *Genius loci a samowychowanie estetyczne*, w: *Świat małego dziecka: przestrzeń instytucji, cyberprzestrzeń i inne przestrzenie dzieciństwa*, red. H. Krauze-Sikorska, M. Klichowski, Poznań 2017, s. 49–58.
- Muskat-Tabakowska E., Palich N., A. Nowakowski A., *Ikoniczność w języku, literaturze i przekładzie*, Kraków 2013.
- Popek S. L., *Psychologia twórczości plastycznej*, Kraków 2010.
- Słownik PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/interpretacja;2561831.html>, dostęp: 03.05.2023
- Walatek E., *Ikoniczność a metafora wizualna*, w: *Ikoniczność w języku, literaturze i przekładzie*, red. E. Muskat-Tabakowska, N. Palich, A. Nowakowski, Kraków 2013, s. 153–156.
- Więckowski R., *Pedagogika wczesnoszkolna*, Warszawa 1993.